

Др Драган Дакић, доцент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-9612-4133

Изворни научни рад
УДК: 341.1/.8:004
341.1/.8:502.131.1
DOI: 10.46793/XXIMajsko.101D

МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО У ДИГИТАЛНОЈ (SF)ЕРИ: САЈБЕР САНКЦИЈЕ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ*

Резиме

Дигитални домен је створио нове облике, или прецизније, нове инструменте за интервенисање у послове држава путем манипулације изборима, блокаде критичне инфраструктуре, изазивања немира и слично. За ово истраживање значајне су финансијско-економске интервенције које су уперене против економских интереса држава. Под финансијско-економским интервенцијама ћемо истражити тзв. сајбер санкције као нови инструмент интервенционизма и њихов утицај на принципе одрживог развоја. Уједно, у томе је садржан хипотетички оквир овог истраживања: дигиталне технологије су створиле нове могућности интервенционизма, сајбер санкције су инструмент сајбер интервенционизма које су супротне основним принципима међународног права, сајбер санкције су девастирајуће за одрживи развој. Разлог за овакво дефинисање предмета истраживања је условљен тематским оквиром саветовања који се фокусира на савремено право у ери дигитализације и одрживи развој. У ширем смислу, настојаћемо да уочимо опште факторе који узрокују рањивост држава на ову врсту принуде, облике и начине реализације сајбер интервенционизма и његове последице по одрживи развој које произилазе из овог начина мијешања у унутрашње и спољашње послове држава. Главни метод у овом истраживању којим се преиспитује хипотетички оквир, јесте студија случаја. У овом раду није разматран концепт одрживог развоја као могући облик „зеленог“ интервенционизма.

Кључне ријечи: забрана интервенције, сајбер санкције, одрживи развој

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2025. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

1. Увод

Предпостављало се да ће XXI вијек бити први вијек новог, дигиталног доба. Нагли развој дигиталних технологија извршио је темељан продор у све сегменте живота обећавајући општу добробит. Неизоставно, одређени правни изазови се јављају као пратилац свих, па и ових, технолошких и са њима повезаних економских и социјалних промјена. Неке од међународноправних изазова смо раније истраживали кроз питања међународноправног регулисања сајбер напада (2022),¹ специфичних јавно-правних услуга у дигиталном окружењу и њиховог утицаја на међународни субјективитет недржавних субјеката (2022),² међусобног односа права на дигиталну писменост и репродуктивне аутономије (2022),³ међународноправних аспеката употребе аватара (2023),⁴ односа између рударења крипто валута и радњи извршења екоцида (2023)⁵ и масовног профилисања на основу података са друштвених мрежа (2023).⁶ Једно од најосјетљивијих и најзначајнијих питања међународног јавног права, право на самоопредјељење, у овом контексту смо истраживали са

¹ Дакић, Д., *Сајбер напади и међународно јавно право*, Зборник радова: Отворена питања међународног кривичног права и реформа кривичног законодавства Републике Србије, Златибор, 2022.

² Дакић, Д., *Услуге у дигиталном окружењу: нови аспект међународног субјективитета недржавних субјеката*, Зборник радова: Садашњост и будућност услужног права, Крагујевац 2022. стр. 389-403. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/7%20XXI%20vek/Sadasnjost%20i%20buducnost%20usluznog%20prava%202022.pdf>

³ Дакић, Д., *Рударење људских права: међусобни однос права на дигиталну писменост и репродуктивне аутономије*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 10, Крагујевац 2022. стр. 225-236. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/11.%20Uskladjivanje%20pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2010.pdf>

⁴ Дакић, Д., *Аватари као пружаоци услуга: међународноправни аспекти*. Зборник радова: Правна регулатива услуга у националним законодавствима и праву Европске уније, Крагујевац 2023. стр. 399-412. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/7%20XXI%20vek/Pravna%20regulativa%20usluga%20u%20nacionalnim%20zakonodavstvima%20i%20pravu%20EU%202023.pdf>

⁵ Дакић, Д., *Рударење криптовалута као Actus Reus међународног злочина*, Зборник радова: Раскршћа међународног кривичног и кривичног права: реформа правосудних закона Републике Србије, Крагујевац 2023. стр. 165-177. Доступно на: <https://umkp.rs/wp-content/uploads/2023/06/Zbomik-Palic-Raskrsca-medjunarodnog-krivcnog-i-krivcnog-prava.pdf>

⁶ Дакић, Д., *Масовно профилисање на основу података са друштвених мрежа: зашто да не?* Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 11, Крагујевац 2023. стр. 245-260. Доступно на : <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/12.%20Uskladjivanje%20pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2011.pdf>

аспекта индивидуалног⁷ и колективног права на самоопредјелјење.⁸ Једно од питања које се следеће отвара а које се налази у непосредној вези са правом на самоопредјелјење свакако је забрана интервенције у унутрашње и спољашње послове. Као обичајноправна норма,⁹ садржински је дефинисана путем међународне јуриспруденције и Декларације о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава (1970), која утврђује да „ниједна држава нити група држава нема право да интервенише, непосредно или посредно, из било ког разлога, у унутрашње или спољне послове неке друге државе.“¹⁰ Сматра се да је овом Декларацијом забрањен сваки облик интервенције – дипломатске, финансијско-економске или пропагандне – уперене против „личности државе, њених политичких, економских и културних елемената.“¹¹ Такав заснован је на пракси Међународног суда правде у предмету *Никарагва против Сједињених Држава* (1986), у којем је наглашено да је забрањен сваки облик интервенције у унутрашње ствари друге државе.

Поменути развој сајбер простора утицао је на еволуцију инструмената интервенције, последично, и на међународноправни принцип забране интервенције. Како се државе све више ослањају на дигиталне технологије у јавном сектору, економији и комуникацијама, дошло је до експоненцијалног раста средстава којима је могуће извршити недозвољену интервенцију у унутрашње и спољашње послове државе. Сајбер операције, било кроз хаковање, кампање дезинформисања или ометање рада критичне

⁷ Dakić, D., *Reproductive Autonomy Conformity Assessment of Purposed AI System*. In: Filipovic, N. (eds) *Applied Artificial Intelligence: Medicine, Biology, Chemistry, Financial, Games, Engineering*. AAI 2022. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 659. Springer, Cham. (2023). https://doi.org/10.1007/978-3-031-29717-5_3; и Dakić, D., *The principle of the best interest and unborn child: some old dilemma and new technologies*, In:] Thematic conference proceedings, Косовска Митровица/Београд 2023. стр.135–151. Доступно на : <https://pra.pr.ac.rs/docs/zrp/Zbornik%20Pravo%20izmedju%20idela%20i%20stvarnosti%20-%20Engleski.pdf>

⁸ Dakic, D., *Is There a Legal Obligation to Use Artificial Intelligence in the European Union Accession Process?* In: Filipović, N. (eds) *Applied Artificial Intelligence 2: Medicine, Biology, Chemistry, Financial, Games, Engineering*. AAI 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 999. Springer, Cham. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60840-7_28, и Dakic, D., *Artificial Intelligence as an Instrument of Self-Determination: Current Regulatory Frameworks*. In: Filipović, N. (eds) *Applied Artificial Intelligence 3: Medicine, Biology, Chemistry, Financial, Games, Engineering*. AAI 2024. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 999. Springer, Cham. (у поступку издавања).

⁹ Погледати Simma, B. (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3rd ed., Oxford University Press, 2012., коментар члана 2(4) и 2(7) Повеље УН.

¹⁰ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations (1970), доступно на: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>

¹¹ Крећа, М., *Међународно јавно право*. 13. допуњено изд, Београд, 2022, стр. 847.

инфраструктуре, нуде државама нове могућности за интервенцију које су мање видљиве и често теже приписиве од конвенционалних акција које карактерише експлицитност. Државе сада могу користити сајбер средства да би извршиле притисак који је раније био искључиво повезан са економским или војним инструментима. Тако, ускраћивање одређених дигиталних услуга у банкарском, односно финансијском сектору, може да изврши ефикасну принуду на циљану државу. Овде треба напоменути да иако постоји мишљење по којем се економске мјере изузимају из осега традиционално схваћеног концепта интервенције,¹² ипак постоји сагласност да провођење економских санкција сајбер средствима – сајбер санкције, представља недозвољену интервенцију.¹³

Упоредо са развојем дигиталне ере, постепено је конципирана идеја одрживог развоја у аналогном свијету. Ријеч је о свеобухватном концепту који је у данашњим условима такође постао незаобилазан у свим областима, од економије и екологије до права и политике. Концепт одрживог развоја подразумијева развој способан да задовољи потребе садашњих генерација, а да при томе не угрози могућност будућих генерација да учине исто.¹⁴ Идејно, овај приступ тражи равнотежу између економског напретка, заштите животне средине и социјалне правде. Увођење концепта одрживог развоја у међународно јавно право омогућило је успостављање оквира за сарадњу држава у циљу заштите заједничких добара попут чистог ваздуха, воде, биодиверзитета, борбе против климатских промјена, прекомјерне експлоатације природних ресурса и растућих социјалних неједнакости. Сходно томе, одрживи развој је постао не само етички и економски идеал, већ и правна категорија која све више утиче на међународне односе и права и обавезе држава.

Међународно јавно право препознаје одрживи развој као један од темељних принципа савременог друштва, и тај принцип је уграђен у низ инструмената. Најзначајнији међу њима је „Агенда 21”¹⁵, усвојена на Конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју (Самит Земље) у Рио де Жанеиру 1992. године. Овај свеобухватни акциони план акцентирао је интеграцију економских, еколошких и социјалних аспеката развоја, и нагласио улогу држава у унапређењу одрживости на глобалном и локалном нивоу.

¹² Schmitt, M. N., (ed.) *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. pp. 312-328.

¹³ Исто.

¹⁴ Boer, B., *Sustainable Development: A Critical Analysis of the Concept and Its Application in International Environmental Law*. In *Sustainable Development in International Law*. Oxford University Press, 2009, pp. 1-20.

¹⁵ United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 1992. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development. Rio de Janeiro: United Nations. Доступно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [Пристапљено 10 Април 2025].

Такође, Декларација из Рио,¹⁶ која је усвојена на истој конференцији, формулисала је 27 принципа који постављају основе за будуће међународне и националне политике у области заштите животне средине и одрживог развоја. Међу осталим важним документима издвајају се Миленијумска декларација УН,¹⁷ Циљеви одрживог развоја (СДГs) из Агенде 2030,¹⁸ као и Париски споразум из 2015. године,¹⁹ који представља кључни инструмент у борби против климатских промјена. Осим што постављају оквире за сарадњу између држава, ови извори стварају одређена права и обавезе за државе.

Због наведеног, нужно је сагледати међусобни однос сајбер санкција и концепта одрживог развоја. Нови облици, или прецизније, нови инструменти за интервенисање у послове држава које смо поменули, као што су манипулација изборима, блокада критичне инфраструктуре, изазивање немира и слично,²⁰ могу бити предмет истраживања сваки за себе. За ово истраживање значајне су финансијско-економске интервенције које су уперене против економских интереса држава. Под финансијско-економским интервенцијама ћемо истражити сајбер санкције, које погађају државе у дигиталном домену, и њихов утицај на принципе одрживог развоја. Разлог оваквог дефинисања предмета истраживања је садржан у тематском оквиру конференције који се фокусира на савремено право у ери дигитализације и одрживи развој. У методолошком смислу, настојаћемо да уочимо опште факторе који доводе до рањивости држава на ову врсту принуде, облике и начине реализације сајбер интервенционизма, његове посљедице на одрживи развој као и питање међународне одговорности за овај облик мијешања у унутрашње и спољашње послове држава. У овом раду нећемо разматрати концепт одрживог развоја као могући облик зеленог интервенционизма.²¹

¹⁶ United Nations, 1992. Rio Declaration on Environment and Development. Rio de Janeiro: United Nations Conference on Environment and Development. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.15_26_Vol.I_Declaration.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

¹⁷ United Nations General Assembly, 2000. United Nations Millennium Declaration, A/RES/55/2. New York: United Nations. Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/55/2> [Приступљено 10 Април 2025].

¹⁸ United Nations General Assembly, 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1. New York: United Nations. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/70/1> [Приступљено 10 Април 2025].

¹⁹ United Nations, 2015. Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change. New York: United Nations. Доступно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

²⁰ Исто.

²¹ Палевих, М., *Правни оквири економског коришћења Каспијског мора*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 9, Крагујевац 2021 стр. 83-98. Доступно на: <https://doi.ub.kg.ac.rs/doi/zbornici/10-46793-upssix-083p/> [Приступљено 10 Април 2025].

2. Сајбер интервенционизам

Принцип неинтервенције, као основни међународноправни принцип системског карактера, повезан је са осталим фундаменталним принципима међународног јавног права као што су, већ поменуто право на самоопредјељење, суверена једнакост држава и територијални интегритет. Формално утемељење овај принцип налази у међународном уговорном праву, међународном обичајном праву, судској пракси и резолуцијама Генералне скупштине Уједињених нација.²² Што се тиче међународног уговорног права, принцип забране интервенције је садржан у како у универзалним легислативним уговорима тако и регионалним. Овај принцип је саржан још у одредбама Међународне конвенције о радиодифузији (1936)²³ која је усвојена у оквиру Лиге народа. Члан 1 ове конвенције, забрањује емитовање емисија које подстичу становништво на акције које су неспојиве са унутрашњим поретком или безбједношћу друге државе. Ова одредба има за циљ да спријечи употребу медија као суптилног средства за субверзију или мијешање у унутрашње послове других држава, у доба када друга средства интервенције – рат, нису била забрањена. Почевши од Повеље Уједињених нација,²⁴ чији члан 2(7) наводи да Уједињене нације неће интервенисати у стварима које су у суштини у оквиру унутрашње надлежности било које државе, чиме се дефинишу границе овлашћења саме Организације, принцип забране интервенције се даље материјализује кроз уговоре усвојене у оквиру Организације из различитих области.

Тако, члан 3 Додатног протокола II уз Женевске конвенције,²⁵ који се бави немеђународним оружаним сукобима, садржи клаузулу о неинтервенцији у којој се наводи да се ништа у Протоколу не смије користити као оправдање за интервенцију у оружаним сукобима или унутрашњим пословима државе. Измењени Протокол II из 1996. године уз Конвенцију УН о оружју из 1980. године,²⁶ у члану 1(5) истиче принцип неинтервенције и наводи да Протокол

²² Maziar, J., Wood, M., *The Principle of Non-intervention*. Leiden Journal of International Law, 22, 2009. pp 345-381 doi:10.1017/S0922156509005858

²³ International Convention concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace. Geneva: League of Nations. Доступно на: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1938/04/19380402%2000-07%20AM/Ch_X_IV_2p.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

²⁴ Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco: United Nations. Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> [Приступљено 10 Април 2025].

²⁵ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). Geneva: ICRC. Доступно на: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/apii-1977> [Приступљено 10 Април 2025].

²⁶ Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons. Geneva: United Nations. Доступно на: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-2&chapter=26&clang=_en Note: The Amended Protocol II (1996)

не треба користити као оправдање за интервенцију у унутрашње послове државе. Бечка конвенција о дипломатским односима²⁷ у члану 41(1) намеће дужност дипломатским агентима и другим лицима која уживају привилегије и имунитете да се не мијешају у унутрашње послове државе пријема, поштујући суверенитет земље домаћина. Други Хашки протокол из 1999. године²⁸ за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба у члану 22(5), наглашава да Протокол не треба користити као основу за интервенцију у унутрашње послове државе, осигуравајући да мјере заштите културне баштине не доведу до неоправданог мијешања у унутрашње послове. Принцип забране интервенције је садржан и у преамбули Римског статута²⁹ Међународног кривичног суда у којој се наглашава забрана тумачења Статута на начин да он овлашћује било које државе чланице да интервенишу у унутрашње послове друге државе.

По узору на Повељу Уједињених нација, оснивачки уговори регионалних организација такође садрже одредбе о забрани интервенције. Уговор о Европској унији,³⁰ у члану 7. предвиђа механизме за решавање озбиљних кршења основних принципа на којима се заснива Унија, али уз поштовање принципа неинтервенције чиме се осигурава поштовање суверенитета држава чланица. Оснивачки акт Афричке уније³¹ у члану 4. садржи принцип неинтервенције у унутрашње послове држава чланица, којим се настоји увести баланс између, са једне стране права Афричке уније да интервенише у држави чланици у случајевима тешких околности као што су ратни злочини, геноцид и злочини против човјечности; и принципа забране интервенције са друге стране. Чланови 3. и 19., Повеље Организације америчких држава³² истичу право држава да бирају своје политичке, економске и друштвене системе без

was adopted at the Review Conference. Доступно на: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-prot-ii-199> [Приступљено 10 Април 2025].

²⁷ Vienna Convention on Diplomatic Relations. Vienna: United Nations. Доступно на: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

²⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 1999. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague: UNESCO. Доступно на: https://en.unesco.org/sites/default/files/1999_Protocol_EN.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

²⁹ Rome Statute of the International Criminal Court. Rome: United Nations. Доступно на: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> [Приступљено 10 Април 2025]

³⁰ European Union, 1992. Treaty on European Union (Maastricht Treaty). Maastricht: European Union. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11992M%2FTXT> [Приступљено 10 Април 2025].

³¹ African Union, 2000. Constitutive Act of the African Union. Lomé: African Union. Доступно на: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf [Приступљено 10 Април 2025].

³² Charter of the Organization of American States. Bogotá: OAS. Доступно на: https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp [Приступљено 10 Април 2025].

мијешања споља и забрањују такво мијешање у послове других држава. Такође, Повеља Асоцијације земаља југоисточне Азије³³ (АСЕАН) у члану 2. став (2) укључује принцип немјешања у унутрашње послове држава чланица, на којем се заснива приступ АСЕАН-а регионалној сарадњи и поштовању суверенитета и независност његових чланица.

Заједно са међународним судовима,³⁴ резолуцијама Генералне скупштине Уједињених нација,³⁵ ослањајући се и на међународно обичајно право, задатак ових уговора је да елиминишу интервенционизам у унутрашње и вањске послове држава у свим његовим појавним облицима. Традиционално, интервенционизам се јављао у политичком облику путем утицаја на промјену режима, финансирања политичких партија, мијешања у изборе, признања или непризнања држава или влада, медијске пропаганде; затим у облику дипломатских притисака, путем издавања саопштења у вези ситуације у другим државама као и путем праћења неке области у надлежности таргетиране државе (најчешће у области људских права), мимо прописаних механизма за мониторинг. За ово истраживање је од значаја економски интервенционизам путем санкција. Осим тога, овај облик интервенционизма на различите начине инструментализује хуманитарну помоћ на шта ћемо указати.

Као што је напоменуто, дигитални домен је створио нове инструменте принуде за интервенисање у државни *domaine réservé*. Тиме, сајбер интервенционизам суштински представља нову форму уплитања државних или

³³ Charter of the Association of Southeast Asian Nations. Singapore: ASEAN. Доступно на: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Charter-of-the-Association-of-Southeast-Asian-Nations.pdf> [Приступљено 10 Април 2025].

³⁴ *Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)* (1949) [1949] ICJ Rep. 9; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. U.S.)* (1986) [1986] ICJ Rep. 14; *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)* (2005) [2005] ICJ Rep.

³⁵ Resolution 2131 (XX) (1965) - Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. United Nations General Assembly (1965) Resolution 2131 (XX). Доступно на : [https://undocs.org/A/RES/2131\(XX\)](https://undocs.org/A/RES/2131(XX)) (Приступљено: 12 Април 2025); Resolution 2625 (XXV) (1970) - Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. United Nations General Assembly (1970) Resolution 2625 (XXV). Доступно на : [https://undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://undocs.org/A/RES/2625(XXV)) (Приступљено: 12 Април 2025); Resolution 31/91 (1976) - Declaration on Non-Interference in the Internal Affairs of States. United Nations General Assembly (1976) Resolution 31/91. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/31/91> (Приступљено: 12 Април 2025); Resolution 36/103 (1981) - Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. United Nations General Assembly (1981) Resolution 36/103. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/36/103> (Приступљено: 12 Април 2025); Resolution 60/1 (2005) - 2005 World Summit Outcome. United Nations General Assembly (2005) Resolution 60/1. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/60/1> (Приступљено: 12 Април 2025).

недржавних субјеката у унутрашње послове других држава путем информационо-комуникационих технологија, прије свега злоупотребом интернета и сајбер простора. Ријеч је о надоградњи класичних видова интервенционизма, прилагођеним дигиталном домену, у којем конвенционалне инструменте ефикасно замјењују компјутерски кодови, вируси, пропаганда и манипулација подацима. У најширем смислу, сајбер интервенционизам може се дефинисати као намјерна употреба сајбер капацитета од стране једног субјекта међународног права (најчешће државе), у циљу утицаја, нарушавања или преобликовања унутрашњих процеса другог субјекта, без његовог пристанка.

На нормативном плану, ова технолошко-интервенционистичка еволуција, испраћена је путем извора меког права (*soft law*). Овде се истичу резолуције Генералне скупштине Уједињених нација које од 1988. године, континуирано прате развој на пољу информационих и телекомуникацијских технологија у контексту међународне безбједности.³⁶ Такође, Група владиних стручњака

³⁶ United Nations General Assembly (UNGA), 1988. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/43/78H, 7 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/43/78> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 1998. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/53/70, 4 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/53/70> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 1999. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/54/49, 1 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/54/49> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2000. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/55/28, 20 November. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/55/28> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2001. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/56/19, 29 November. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/56/19> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2002. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/57/53, 22 November. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/57/53> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2003. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/58/32, 8 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/58/32> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2004. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/59/61, 3 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/59/61> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2005. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/60/45, 8 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/60/45> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2006. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/61/54, 6 December. [online] Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/61/54> [Пристапљено 10 Април 2025];

United Nations General Assembly (UNGA), 2007. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/62/17, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/62/17> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2008. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/63/37, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/63/37> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2009. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/64/25, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/64/25> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2010. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/65/41, 8 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/65/41> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2011. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/66/24, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/66/24> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2012. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/67/27, 3 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/67/27> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2013. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/68/243, 27 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/68/243> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2014. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/69/28, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/69/28> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2015. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/70/237, 23 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/70/237> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2016. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/71/28, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/71/28> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2018. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/73/27, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/73/27> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2018. Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. A/RES/73/266, 22 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/73/266> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2019. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/74/28, 12 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/74/28> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2019. Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. A/RES/74/29, 12 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/74/29> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2020. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/75/32, 7 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/75/32> [Пристапљено 10 Април 2025]; United Nations General Assembly (UNGA), 2020. Advancing responsible State behaviour in

(GGE) за унапређење одговорног понашања држава у сајбер простору у контексту међународне безбедности представила је свој извештај Генералној скупштини 2021. године.³⁷ Извештај садржи дијелове у којима се указује на постојеће и новим пријетње, као и потребне мјере за изградњу повјерења. Један од ризика на које се указује у Извештају односи се на чињеницу да неколико држава чланица развија информационо-комуникацијске технологије у војне сврхе.³⁸ Експерти су указали на то да међународно право не дозвољава директну или индиректну употребу ових технологија за интервенисање у унутрашње послове држава.³⁹

Тиме, овде посматрани вид интервенционизма несумњиво потпада под забрану мијешања у унутрашње послове држава. Уз претходно наведене инструменте сајбер интервенционизма који се крећу од сајбер напада, рецимо на критичну инфраструктуру, до суптилних сајбер операција као што су психолошке операције, планско вођење негативних наратива и дезинформационе кампање,⁴⁰ даље ћемо посветити пажњу унилатералним сајбер санкцијама које су у најдиректнијој корелацији са принципима одрживог развоја.

2.1. Сајбер санкције

Сам појам унилатералних санкција у најширем смислу се односи на економске мјере које једна држава уводи против друге како би је натјерала на промјену политике. Ове санкције су саме по себи проблематичне са аспекта међународног права, јер су у супротности са његовим основним принципима, колективним системом безбједности, Повељом УН, и нормама слободне трговине и пријатељских односа међу државама.⁴¹ Држава која врло често користи ову врсту санкција као инструмент спољне политике су Сједињене Америчке Државе. Оне су од 2015. године донијеле више извршних уредби којима се санкционишу тзв. „сајбер омогућене активности“, укључујући мијешање у изборе, крађу података и ширење дезинформација.⁴² Према подацима CNAS-а, до 2021. године, санкционисано је преко 300 лица и

cyberspace in the context of international security. A/RES/75/240, 31 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/75/240> [Приступљено 10 Април 2025].

³⁷ UN General Assembly. Report of the Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security (A/76/135). 2021

³⁸ Исто.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Погледати Kremer, M., Müller, M., *Hybrid Threats and the Law of Non-Intervention: Assessing the Legal Framework*. Journal of Conflict and Security Law, 26(1)2021. pp. 83–108.

⁴¹ Dakić, D., *United States Sanctions against individuals in Republic of Srpska and Legal Remedies*, Strani pravni život, vol. 68, no. 3/ 2024. pp. 359-386.

⁴² Executive Order 13694, 1 Април 2015; Executive Order 13848, 12 September 2018

ентитета.⁴³ Такође, Европска унија (ЕУ) је предузела значајне кораке у успостављању кохезивног оквира за наметање сајбер санкција, реагујући на растућу пријетњу коју представљају злонамјерне сајбер активности.⁴⁴ Ова иницијатива је озбиљно започела 2017. године, када је ЕУ препознала хитну потребу за свеобухватним одговором на сајбер нападе. До 2019. године, ЕУ је формализовала овај напор увођењем структурираног режима санкција посебно усмјереног на циљање актера укључених у ове претње.⁴⁵

Сајбер напади, како их дефинише ЕУ, обухватају широк спектар акција, укључујући неовлашћени приступ информационим системима, ометање података и пресретање података.⁴⁶ Да би се „заслужила“ санкција у оквиру ЕУ режима, сајбер напад мора значајно утицати на ЕУ, узимајући у обзир различите факторе као што су обим узрокованих поремећаја, настали економски губици и укупна тежина инцидента. Тако, наметнуте санкције могу бити прилично строге, и крећу се од замрзавања финансијске имовине, забрану било каквих финансијских трансакција са санкционисаним странама, па чак и спровођење забрана путовања против оних који су умјешани у штетне сајбер активности. Наведено је дошло до изражаја у пракси 2020. године, када су уведене санкције појединцима и ентитетима повезаним са сајбер инцидентима предузетим од стране *WannaCry* и *NotPetya*, као и покушаја компромитовања рада међународних организација.⁴⁷

Ипак, правни основ сајбер санкција остаје споран. Приступ који заузима ЕУ заснива се на логици контрамјера. Међутим, контрамјере су акције које држава предузима као одговор на међународно противправно дјело друге државе, и усмјерене су на подстицање одговорне државе да испуни своје међународне обавезе. Према принципима артикулисаним у Члановима о одговорности држава за међународне противправне акте Комисије за међународно право,⁴⁸ контрамјере морају бити пажљиво одмјерене и условљене су специфичним захтјевима како би се осигурала њихова правна ваљаност и легитимност. Прво, оштећеној држави је дозвољено да предузме контрамјере само против државе одговорне за незаконит акт, искључиво са циљем да се та држава примора на испуњење својих обавеза. Контрамјере се најчешће проводе уздржавањем оштећене државе од испуњења свог дијела међународних обавеза, али само у наведеном циљу. Затим, пријетња или

⁴³ Bartlett, J., Ophel, M., Center for a New American Security. 2021.

⁴⁴ Дакић, Д. *Acquis и економске санкције*, Зборник радова: Изазови и отворена питања услужног права, Том 2, Крагујевац 2024.

⁴⁵ Dakić, D., *United States Sanctions against individuals ...*, pp. 359-386.

⁴⁶ Bogdanova, I., Vasquez Callo-Muller, M., *Unilateral Cyber Sanctions: Between Questioned Legality and Normative Value*, 54 *Vanderbilt Law Review*, 2023. Доступно на: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol54/iss4/2>

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, A/56/10 (2001), arts. 49-54

употреба силе, заштита основних људских права и хуманитарне обавезе које забрањују одмазду, су изузете из опсега контрамјера које, и када имају дозвољен предмет, морају бити сразмјерне претрпљеној штети. Осим материјалноправних, постоје и одређен начелни услови процесног карактера који морају бити испуњени како би контрамјере биле правноваљане. У процесном смислу, захтјевано је да прије предузимања контрамјера, оштећена држава позове одговорну државу да испуни своје обавезе те је обавјести о предстојећим контрамјерама, уз истовремени позив на преговоре у циљу изналагања рјешења.

Имајући у виду циљ контрамјера, да одговорна држава испуни своје међународне обавезе као и друге њихове карактеристике, јасно је да сајбер санкције које су усмјерене на принуду државе на нежељено понашање у домену њеног суверенитета, не представљају правно ваљане и легитимне акте. Због тога, Специјална изјавитељка проф. Духан, наглашава да многе од примјењених сајбер санкција не могу да се квалификују као контрамјере, и да је ријеч о једностраним принудним мјерама које су, као такве, супротне међународном праву.⁴⁹ Штавише, сајбер санкције се често спроводе против појединаца без судске процедуре, што нарушава право на правично суђење и презумпцију невиности, заштићену чланом 14. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.⁵⁰ У случајевима попут блокирања медија и новинара из Русије и Бјелорусије, нису ни разматране гаранције предвиђене чланом 19. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.⁵¹

Због очигледног негативног утицаја сајбер санкција на људска права, све више се уочава потреба за дефинисањем јасних међународноправних стандарда који ће одредити услове, ограничења и поступке за њихову примјену. Неопходно је осигурати поштовање права на развој, приступ информацијама и научним знањима, у складу са препорукама у Општем коментару Комитета за економска, социјална и културна права бр. 36 (2020).⁵²

2.2. Сајбер санкције и одрживи развој

Што се тиче ефеката ове врсте санкција на одрживи развој у сегменту иновативности и технолошке конкурентности, корисно је осврнути се на недавно објављен рад аутора Yuhang Zhai, Wei He, Xinxin Zhao, Yaobo Shi,⁵³ у

⁴⁹ A/77/296, paras. 6, 48–49

⁵⁰ Human Rights Committee, General Comment No. 32 (2007), para. 30.

⁵¹ A/77/296, para. 23; Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR) је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација Резолуцијом 2200A (XXI) од 16. децембра 1966. године, а на снази је од 23. марта 1976. године.

⁵² CESCR, General Comment No. 36 (2020), paras. 21–22.

⁵³ Yuhang, Z., Wei, H., Xinxin, Z., Yaobo, S., *Does economic sanctions bring risks to technological innovation in China? Economic Analysis and Policy*, 2025. pp 812-825, <https://doi.org/10.1016/j.eap.2025.03.047>.

којем дискутују о томе да ли су економске санкције оштетиле технолошку иновативност Кине. Истраживање садржи теоријску и емпиријску анализу чији резултати у релевантном дијелу показују да су економске санкције значајно умањиле ниво технолошке иновативности Кине; и да економске санкције могу значајно успорити иновације и слободну трговину прекидањем кадровских и техничких ланаца између погођене земље и земље која санкционише, са даљим негативним импликацијама по финансијску стабилност и повјерење инвеститора у погођену државу и међународну трговину. Сходно томе, њихови негативни ефекти по одрживи развој су извјесни.

Извјештај Специјалног извјестиоца Уједињених нација о негативном утицају једностранних принудних мјера на уживање људских права, (A/77/296) из 2022. године,⁵⁴ посебно се бави темом сајбер санкција. У Извјештају је анализирано стање у неколико држава које су послале своје поднеске према претходно објављеном позиву. Тако, Иран је пријавио блокаду приступа платформама као што су *Zoom*, *Coursera*, *Slack*, *Udemy* и *GitHub*.⁵⁵ Наведено има за посљедицу то да љекари и научници не могу да размјењују знање и искуства, што утиче на квалитет медицинских услуга и образовања у земљи. Извештај указује да Ирански медицински стручњаци нису били у могућности да набаве неопходан софтвер за потребне за рентгенске дијагностике и респираторе, што је било од пресудне важности при лијечењу пацијената током пандемије COVID-19. Поред тога, често се дешава да стручњаци наилазе на проблеме приликом објављивања научних радова у радовима на међународном нивоу, као последица „клаузе о санкцијама“ које их дискриминишу и искључују из глобалне научне заједнице.

Слично, Сиријска Арапска Република је пријавила немогућност набавке софтвера за ЦТ скенере и респираторе због ограничења везаних за америчке лиценце.⁵⁶ Осим изолованости научне заједнице, грађани Сирије су стално изложени хуманитарним кризама. Ограничавање информација и социјалних услуга умањује доступност основних услуга, као што су образовање и социјална заштита. Због тога је ослањање на дигиталне платформе током пандемије у Сирији било сведено на минимум, што је довело до тога да су многи остали грађани остали без могућности да остваре своје право на образовање. Зимбабве је указао на значајно поскупљење набавке софтвера услед страха посредника од секундарних санкција.⁵⁷ Наметнута трговинска и технолошка ограничења лишавају становништво основних услуга у области здравствене заштите, образовања али и примања хуманитарне помоћи.

⁵⁴ Douhan, A., *Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights*, UN Doc. A/77/296 (17 August 2022).

⁵⁵ A/77/29, para. 31; GitHub list: <https://github.com/1995parham/github-do-not-ban-us/issues/58>

⁵⁶ A/77/296, para. 27.

⁵⁷ Исто., para. 27.

Русији су санкције уведене као одговор на њене акције у Украјини,⁵⁸ што је довело до блокаде многих западних технологија и услуга као и у Ирану и Зимбабвеу. Сличности између ових земаља се првенствено огледају у ефектима економских санкција. Разлике ипак постоје у политичкој динамици и унутрашњој стабилности. Русија, као велика светска сила, успјева да одржи одређени ниво контроле и ауторитета у домаћем окружењу, успркос санкцијама. Резистентна политичка структура подразумева централизацију власти и контролу над медијима, што отвара могућност за приговоре у погледу слободе изражавања, али истовремено у одређеном степену омогућава политички опстанак. Сајбер санкције против Русије су, као што се иначе дешава,⁵⁹ неспорно пореметиле ланце снабдјевања што на глобалном плану може негативно утицати на стварање нове вриједности. За сада остаје неизвјесно ко је тиме више погођен, Русија или они који је санкционишу.

Уопштено, сајбер санкције могу имати изразито негативан утицај на право на развој и достизање одрживог развоја. Ово произилази из главне карактеристике овог интервенционистичког инструмента. Прво, као што смо видјели на примјеру наведених држава, сајбер санкције директно ограничавају приступ информацијама и технологијама које су неопходне за економски и друштвени напредак. Ограничења у приступу интернету и дигиталним алатима доводе до смањења могућности за образовањем и економским напредком. Наведено доводи до де факто дискриминације и смањује могућност многих људи да учествују у глобалном развоју, што је од суштинске важности за остваривање Циљева одрживог развоја.⁶⁰ Друго, сајбер санкције могу погоршати хуманитарне услове у одређеним земљама. Када се забрани или ограничи приступ дигиталним услугама, погођено је не само право на развој, већ и основна људска права, као што су право на образовање, здравље и информације.⁶¹ Ове последице могу ослабити већ постојеће иницијативе и напоре за одрживи развој, што доводи до свеукупне стагнације развоја.

3. Закључак

Централно питање овогодишњег савјетовања налазимо у правним изазовима који се јављају као неизоставни пратилац дигитализације и са њом повезаних економских и социјалних промјена. Један од главних међународноправних принципа који није поштеђен утицаја технолошких алата

⁵⁸ Дакић, Д., *Acquis ne uter*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 12, Крагујевац 2024. стр. 253–267. Доступно на : <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/13.%20Uskladjivanje%20pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2012.pdf>

⁵⁹ Bogdanova, I., Vasquez Callo-Muller, M., *нав. чланак*.

⁶⁰ A/77/296, paras. 37, 82.

⁶¹ Исто.

свакако је принцип забране интервенције у унутрашње и спољашње послове држава. Садржински, забрана интервенције искључује сваки облик интервенције – дипломатске, финансијско-економске или пропагандне – уперене против „личности државе, њених политичких, економских и културних елемената.“

Посматрани развој сајбер простора довео је до еволуције инструмената интервенције, утичући и на међународноправни принцип забране интервенције. Због све израженијег значаја дигиталних технологија у јавном сектору, економији и комуникацијама, дошло је до експоненцијалног раста средстава којима је могуће извршити недозвољену интервенцију у унутрашње и спољашње послове државе. Сајбер операције, било кроз хаковање, кампање дезинформисања или ометање рада критичне инфраструктуре, нуде државама нове могућности за интервенцију које су мање видљиве и често теже приписиве од конвенционалних акција које карактерише експлицитност. Државе сада могу користити сајбер средства да би извршиле притисак који је раније био искључиво повезан са економским или војним инструментима. Тако, ускраћивање одређених дигиталних услуга у банкарском, односно финансијском сектору, може да изврши ефикасну принуду на циљану државу. У средства недозвољене интервенције спадаја и једнострано провођење економских санкција сајбер средствима – сајбер санкције.

Уз забрану интервенције, сајбер санкције посебно утичу на концепт одрживог развоја. Сматра се да је увођењем концепта одрживог развоја у низ инструмената међународног јавног права омогућено успостављање оквира заснованог на правима и обавезама у циљу обезбјеђења заштите заједничких добара попут чистог ваздуха, воде, биодиверзитета, борбе против климатских промјена, прекомерне експлоатације природних ресурса и растућих социјалних неједнакости. Сходно томе, одрживи развој је постао не само етички и економски идеал, већ и правна категорија која све више утиче на међународне односе и права и обавезе држава како једних према другима тако и према грађанима. Због наведеног, нужно је било сагледати међусобни однос сајбер санкција, као инструмента финансијско-економске интервенције, и концепта одрживог развоја. Свјесни могућности да и сам концепт одрживог развоја у свом екстензивном облику зеленог интервенционизма представља специфичан изазов за принцип забране интервенције, истраживање у овом раду је ипак ограничено на утицај сајбер интервенционизма на одрживи развој.

Сајбер интервенционизам суштински представља нову форму уплитања државних или недржавних субјеката у унутрашње послове других држава путем информационо-комуникационих технологија, прије свега злоупотребом интернета и сајбер простора. Ријеч је о надоградњи класичних видова интервенционизма, прилагођеним дигиталном домену, у којем конвенционалне инструменте ефикасно замјењују компјутерски кодови, вируси, пропаганда и манипулација подацима. У најширем смислу, сајбер интервенционизам може се дефинисати као намјерна употреба сајбер капацитета од стране једног

субјекта међународног права (најчешће државе), у циљу утицаја, нарушавања или преобликовања унутрашњих процеса другог субјекта, без његовог пристанка. У раду је уочено да је ова технолошко-интервенционистичка еволуција на нормативном плану испраћена углавном путем извора меког права (*soft law*), као што су резолуције Генералне скупштине Уједињених нација које од 1988. године, континуирано прате развој на пољу информacionих и телекомуникацијских технологија у контексту међународне безбједности.

Што се тиче самих сајбер санкција, у раду је представљен ЕУ приступ овом питању с обзиром да је ријеч о једном од правно уређенијих режима. ЕУ је покушала да одреди ситуације и њихове последице које би оправдале увођење сајбер санкција од стране Уније. Тако, да би се „заслужиле“ сајбер санкције у оквиру ЕУ режима, сајбер напад мора значајно утицати на ЕУ, узимајући у обзир различите факторе као што су обим узрокованих поремећаја, настали економски губици и укупна тежина инцидента. Ипак, правни основ сајбер санкција остаје споран. Приступ који заузима ЕУ заснива се на логици контрамјера. Међутим, контрамјере су акције које држава предузима као одговор на међународно противправно дјело друге државе, и усмјерене су на подстицање одговорне државе да испуни своје међународне обавезе. Такође, оштећеној држави је дозвољено да предузме контрамјере само против државе одговорне за незаконит акт којим крши конкретну међународноправну обавезу и искључиво са циљем да се та држава примора на испуњење својих обавеза. Оне се најчешће проводе уздржавањем оштећене државе од испуњења свог дијела међународних обавеза, али само у наведеном циљу. Затим, пријетња или употреба силе, заштита основних људских права и хуманитарне обавезе које забрањују одмазду, су изузете из опсега контрамјера које, и када имају дозвољен предмет, морају бити сразмјерне претрпљеној штети. Осим материјалноправних, постоје и одређен начелни услови процесног карактера који морају бити испуњени како би контрамјере биле правноваљане. Имајући у виду циљ контрамјера, да одговорна држава испуни своје међународне обавезе као и друге њихове карактеристике, јасно је да сајбер санкције које су усмјерене на принуду државе на нежељено понашање у домену њеног суверенитета, не представљају правно ваљане и легитимне акте.

Када је ријеч о ефекатима ове врсте санкција на одрживи развој у сегменту иновативности и технолошке конкурентности, уочено је да економске санкције могу значајно успорити иновације и слободну трговину прекидањем кадровских и техничких ланаца између погођене земље и земље која санкционише, са даљим негативним импликацијама по финансијску стабилност и повјерење инвеститора у погођену државу и међународну трговину. Сходно томе, њихови негативни ефекти по одрживи развој су извјесни. Кроз анализу конкретних примера из Ирана, Сирије, Зимбабвеа и Русије, показано је да ограничења у приступу дигиталним алатима и технолошким платформама доводе до *de facto* искључења читавих заједница из

глобалних образовних, научних и економских токова. Ово не само да нарушава права појединаца, већ и системски угрожава могућност тих држава да прате Агенду 2030 и испуне циљеве одрживог развоја.

Уопштено, сајбер санкције могу имати изразито негативан утицај на право на развој и достизање одрживог развоја. Ово произилази из главне карактеристике овог интервенционистичког инструмента. Прво, сајбер санкције директно ограничавају приступ информацијама и технологијама које су неопходне за економски и друштвени напредак. Ограничења у приступу интернету и дигиталним алатима доводе до смањења могућности за образовањем и економским напредком. Наведено доводи до *de facto* дискриминације и смањује могућност учешћа у глобалном развоју, што је од суштинске важности за остваривање Циљева одрживог развоја. Друго, сајбер санкције могу погоршати хуманитарне услове у одређеним земљама. Када се забрани или ограничи приступ дигиталним услугама, погођено је не само право на развој, већ и основна људска права, као што су право на образовање, здравље и информације. Ове последице могу ослабити већ постојеће иницијативе и напоре за одрживи развој, што доводи до свеукупне стагнације развоја.

*Dragan Dakić, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

PUBLIC INTERNATIONAL LAW IN THE DIGITAL (SF)ERA: CYBER SANCTIONS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The swift progression of digital technologies has profoundly reshaped global governance, giving rise to new legal issues at the crossroads of international public law, cybersecurity, and sustainable development. This study explores how the principle of non-intervention is changing in the digital age, with particular attention to the legality of cyber sanctions and their effects on sustainable development. By referencing international legal instruments such as the United Nations Charter, customary international law, and pivotal case-law, the paper maintains that cyber actions—including hacking, disinformation operations, and the disruption of infrastructure—are unlawful interventions under international law, despite their unconventional digital form.

At the core of this discussion lies the non-intervention principle, articulated in the 1970 Declaration on Friendly Relations, which forbids states from meddling in

the internal or external matters of other nations. The article challenges the unilateral enforcement of cyber sanctions, notably those implemented by the United States and the European Union, as breaches of this principle. Although conventional economic sanctions have long been debated, cyber sanctions intensify these concerns by utilizing digital means to exert pressure on states, often circumventing established legal protections. Actions such as freezing assets, imposing technology embargoes, and blocking platforms disproportionately limit access to vital digital resources, thereby hindering technological progress, educational initiatives, and healthcare services within the targeted countries.

This study delves into the nexus between cyber sanctions and sustainable development, underscoring their detrimental impact on the attainment of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). Through case analyses from countries such as Iran, Syria, Zimbabwe, and Russia, it demonstrates how limitations imposed on digital services like GitHub and Zoom obstruct the flow of knowledge, disrupt supply chains, and worsen humanitarian situations. For example, Iran's inability to access medical software during the COVID-19 crisis and Syria's restricted availability of diagnostic tools exemplify the direct human consequences of these sanctions. The research also emphasizes that these restrictions infringe upon essential human rights—including the right to be presumed innocent (Article 14 of the ICCPR) and freedom of expression (Article 19 of the ICCPR)—while simultaneously hindering economic progress and international scientific cooperation.

In summary, the paper advocates for the establishment of comprehensive international legal frameworks to govern cyber sanctions, ensuring they adhere to the principles of proportionality, fair legal procedures, and respect for human rights. It calls for collaborative, multilateral efforts to tackle cyber threats in a way that does not compromise sustainable development, urging nations to strike a balance between security demands and their responsibilities to safeguard common global assets. By integrating legal theory with practical developmental concerns, this research enriches ongoing discussions on harmonizing digital sovereignty with the global pursuit of fairness and resilience in the modern era.

Key words: prohibition of intervention, cyber sanctions, sustainable development.

Литература

African Union, 2000. Constitutive Act of the African Union. Lomé: African Union. Доступно на: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf [Пристапљено 10 Април 2025].

Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, A/56/10 (2001), arts. 49–54
Bartlett, J., Ophel, M., Center for a New American Security, 2021.

- Boer, B., *Sustainable Development: A Critical Analysis of the Concept and Its Application in International Environmental Law*. In *Sustainable Development in International Law*. Oxford University Press, 2009.
- Bogdanova, I., Vasquez Callo-Muller, M., *Unilateral Cyber Sanctions: Between Questioned Legality and Normative Value*, 54 *Vanderbilt Law Review*, 2023. Доступно на: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol54/iss4/2>
- Vienna Convention on Diplomatic Relations. Vienna: United Nations. Доступно на: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf [Пристапљено 10 Април 2025].
- GitHub list: <https://github.com/1995parham/github-do-not-ban-us/issues/58>
- Дакић, Д., *Acquis ne uter*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 12, Крагујевац 2024, Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/13.%20Uskladjivanje%20Pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2012.pdf>
- Дакић, Д., *Аватари као пружаоци услуга: међународноправни аспекти*, Зборник радова: Правна регулатива услуга у националним законодавствима и праву Европске уније, Крагујевац 2023. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/7%20XXI%20vek/Pravna%20regulativa%20usluga%20u%20nacionalnim%20zakonodavstvima%20i%20pravu%20EU%202023.pdf>
- Дакић, Д., *Acquis и економске санкције*, Зборник радова: Изазови и отворена питања услужног права, Том 2, Крагујевац 2024.
- Дакић, Д., *Услуге у дигиталном окружењу: нови аспект међународног субјективитета недржавних субјеката*, Зборник радова: Садашњост и будућност услужног права. Крагујевац 2022. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/7%20XXI%20vek/Sadasnjost%20i%20buducnost%20usluznog%20prava%202022.pdf>
- Дакић, Д., *Рударење људских права: међусобни однос права на дигиталну писменост и репродуктивне аутономије*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 10, Крагујевац 2022. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/11.%20Uskladjivanje%20pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2010.pdf>
- Дакић, Д., *Масовно профилисање на основу података са друштвених мрежа: зашто да не?* Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 11, Крагујевац 2023. Доступно на: <http://institut.jura.kg.ac.rs/images/Projekti/6%20Uskladjivanje%20PSS/12.%20Uskladjivanje%20pravnog%20sistema%20Srbije%20sa%20standardima%20Evropske%20unije%20knj.%2011.pdf>
- Дакић, Д., *Рударење криптовалута као Actus Reus међународног злочина*, Зборник радова: Раскршћа међународног кривичног и кривичног права: реформа правосудних закона Републике Србије, Крагујевац 2023, Доступно на: <https://umkp.rs/wp-content/uploads/2023/06/Zbornik-Palic-Raskrsca-medjunarodnog-krivcnog-i-krivcnog-prava.pdf>
- Дакић, Д., *Сајбер напади и међународно јавно право*, Зборник радова: Отворена питања међународног кривичног права и реформа кривичног законодавства Републике Србије, Златибор, 2022.
- Dakic, D., *Is There a Legal Obligation to Use Artificial Intelligence in the European Union Accession Process?* In: Filipović, N. (eds) *Applied Artificial Intelligence 2: Medicine, Biology,*

- Chemistry, Financial, Games, Engineering. AAI 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 999. Springer, Cham. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60840-7_28
- Dakic, D., *Artificial Intelligence as an Instrument of Self-Determination: Current Regulatory Frameworks*. In: Filipović, N. (eds) Applied Artificial Intelligence 3: Medicine, Biology, Chemistry, Financial, Games, Engineering. AAI 2024. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 999. Springer, Cham. (у поступку издавања).
- Dakić, D., *Reproductive Autonomy Conformity Assessment of Purposed AI System*. In: Filipovic, N. (eds) Applied Artificial Intelligence: Medicine, Biology, Chemistry, Financial, Games, Engineering. AAI 2022. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 659. Springer, Cham. (2023). https://doi.org/10.1007/978-3-031-29717-5_3
- Dakić, D., *The principle of the best interest and unborn child: some old dilemma and new technologies*. [на Интернету] Thematic conference proceedings, Косовска Митровица/Београд 2023. Доступно на : <https://pra.pr.ac.rs/docs/zrp/Zbomik%20Pravo%20izmedju%20idela%20i%20stvamosti%20-%20Engleski.pdf>
- Dakić, D., *United States Sanctions against individuals in Republic of Srpska and Legal Remedies*, Strani pravni život, vol, 68, no. 3/2024.
- Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations (1970), доступно на: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>
- Douhan, A., *Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights*, UN Doc. A/77/296 (17 August 2022).
- European Union, 1992. Treaty on European Union (Maastricht Treaty). Maastricht: European Union. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11992M%2FTXT> [Пристапљено 10 Април 2025]
- Executive Order 13694, 1 Април 2015; Executive Order 13848, 12 September 2018
- International Convention concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace. Geneva: League of Nations. Доступно на: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1938/04/19380402%2000-07%20AM/Ch_X_IV_2p.pdf [Пристапљено 10 Април 2025]
- Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons. Geneva: United Nations. Доступно на: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-2&chapter=26&clang=_en Note: The Amended Protocol II (1996) was adopted at the Review Conference. Доступно на: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-prot-ii-199> [Пристапљено 10 Април 2025]
- Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)* (1949) [1949] ICJ Rep. 9; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. U.S.)* (1986) [1986] ICJ Rep. 14; *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)* (2005) [2005] ICJ Rep.
- Kremer, M., Müller, M., *Hybrid Threats and the Law of Non-Intervention: Assessing the Legal Framework*. Journal of Conflict and Security Law, 26(1), 2021.
- Крећа, М., *Међународно јавно право*. 13. допуњено изд. Београд, 2022.
- Maziar, J., Wood, M., *The Principle of Non-intervention*. Leiden Journal of International Law, 22, 2009. doi:10.1017/S0922156509005858
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR) је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација Резолуцијом 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године, а на снази је од 23. марта 1976. године.
- Палевић, М., *Правни оквири економског коришћења Каспијског мора*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 9, Крагујевац

- 2021, Доступно на: <https://doi.ub.kg.ac.rs/doi/zbomici/10-46793-upssix-083p/> [Приступљено 10 Април 2025].
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). Geneva: ICRC. Доступно на: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/apii-1977> [Приступљено 10 Април 2025].
- Resolution 2131 (XX) (1965) - Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. United Nations General Assembly (1965) Resolution 2131 (XX). Доступно на : [https://undocs.org/A/RES/2131\(XX\)](https://undocs.org/A/RES/2131(XX)) (Приступљено: 12 Април 2025).
- Resolution 2625 (XXV) (1970) - Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. United Nations General Assembly (1970) Resolution 2625 (XXV). Доступно на : [https://undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://undocs.org/A/RES/2625(XXV)) (Приступљено: 12 Април 2025).
- Resolution 31/91 (1976) - Declaration on Non-Interference in the Internal Affairs of States. United Nations General Assembly (1976) Resolution 31/91. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/31/91> (Приступљено: 12 Април 2025).
- Resolution 36/103 (1981) - Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. United Nations General Assembly (1981) Resolution 36/103. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/36/103> (Приступљено: 12 Април 2025).
- Resolution 60/1 (2005) - 2005 World Summit Outcome. United Nations General Assembly (2005) Resolution 60/1. Доступно на : <https://undocs.org/A/RES/60/1> (Приступљено: 12 Април 2025).
- Rome Statute of the International Criminal Court. Rome: United Nations. Доступно на: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> [Приступљено 10 Април 2025].
- Schmitt, M. N. (ed.) *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Simma, B. (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3rd ed., Oxford University Press, 2012., коментар члана 2(4) и 2(7) Повеље УН.
- UN General Assembly. Report of the Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security (A/76/135). 2021.
- United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 1992. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development. Rio de Janeiro: United Nations. Доступно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 1999. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague: UNESCO. Доступно на: https://en.unesco.org/sites/default/files/1999_Protocol_EN.pdf [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 1988. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/43/78H, 7 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/43/78> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 1998. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/53/70, 4 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/53/70> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 1999. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/54/49, 1 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/54/49> [Приступљено 10 Април 2025].

- United Nations General Assembly (UNGA), 2000. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/55/28, 20 November. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/55/28> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2001. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/56/19, 29 November. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/56/19> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2002. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/57/53, 22 November. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/57/53> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2003. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/58/32, 8 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/58/32> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2004. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/59/61, 3 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/59/61> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2005. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/60/45, 8 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/60/45> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2006. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/61/54, 6 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/61/54> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2007. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/62/17, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/62/17> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2008. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/63/37, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/63/37> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2009. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/64/25, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/64/25> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2010. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/65/41, 8 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/65/41> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2011. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/66/24, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/66/24> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2012. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/67/27, 3 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/67/27> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2013. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/68/243, 27 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/68/243> [Пристапљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2014. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/69/28, 2 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/69/28> [Пристапљено 10 Април 2025].

- United Nations General Assembly (UNGA), 2015. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/70/237, 23 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/70/237> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2016. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/71/28, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/71/28> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2018. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/73/27, 5 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/73/27> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2018. Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. A/RES/73/266, 22 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/73/266> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2019. Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. A/RES/74/29, 12 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/74/29> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2019. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/74/28, 12 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/74/28> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2020. Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. A/RES/75/240, 31 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/75/240> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly (UNGA), 2020. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. A/RES/75/32, 7 December. [online] Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/75/32> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly, 2000. United Nations Millennium Declaration, A/RES/55/2. New York: United Nations. Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/55/2> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations General Assembly, 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1. New York: United Nations. Доступно на: <https://undocs.org/A/RES/70/1> [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations, 1992. Rio Declaration on Environment and Development. Rio de Janeiro: United Nations Conference on Environment and Development. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.15_26_Vol.I_Declaration.pdf [Приступљено 10 Април 2025].
- United Nations, 2015. Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change. New York: United Nations. Доступно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf [Приступљено 10 Април 2025].
- Human Rights Committee, General Comment No. 32 (2007), para. 30
- CESCR, General Comment No. 36/2020.
- Charter of the Association of Southeast Asian Nations. Singapore: ASEAN. Доступно на: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Charter-of-the-Association-of-Southeast-Asian-Nations.pdf> [Приступљено 10 Април 2025].
- Charter of the Organization of American States. Bogotá: OAS. Доступно на: https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp [Приступљено 10 Април 2025].

Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco: United Nations. Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> [Пристапљено 10 Април 2025]

Yuhang, Z., Wei, H., Xinxin, Z., Yaobo, S., *Does economic sanctions bring risks to technological innovation in China? Economic Analysis and Policy*, 2025. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2025.03.047>.